

high level of innovation activity, able to think creatively, independently make decisions and be responsible for their implementation, solve complex educational problems of the present.

Through the professional training of future masters of primary education for innovation, we create the personality that should be inherent: the innovative nature of communication, the exchange of innovative information, interaction and mutual understanding in the process of innovation activity; innovative orientation (needs, motives of innovation activity and innovative values); innovative character traits (initiative, creativity, responsibility, determination, etc.); awareness of oneself as the subject of innovation activity and the bearer of innovative culture; innovative intelligence (readiness to overcome the inertia of thinking, a stable system of knowledge that reveals the essence, structure and types of innovation activity; the ability to purposefully generate new non-standard ideas with the use of intellectual capabilities and mechanisms for their self-actualization; knowledge of the development and implementation of innovations in practical activities, special methods, methods and means, the use of which enables to actively participate in innovation activities).

Key words: education, innovation, innovation activity, vocational training, future masters of primary education, I.A. Ziaziun's ideas, institutions of higher education.

УДК 94.316

DOI: 10.32626/2309-9763.2019-26-1.211-216

Микола Чумак
Mykola Chumak

СОЦІОКУЛЬТУРНА РОЛЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОСВІТНИЦТВА XIX СТОЛІТТЯ

SOCIO-CULTURAL ROLE OF SCIENCE AND TEACHING INTELLIGENTSIA IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL EDUCATION IN THE XIX CENTURY

У дослідницькому доробку проаналізовано фундаментальність соціокультурної ролі вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції у розвитку просвітництва, яке піддавалося впливу як внутрішніх, так і зовнішніх детермінант. Презентовано концептуальність полікультурності, яка віддзеркалювалася у світоглядних особливостях носіїв – просвітників.

Доведено, що орієнтирами соціокультурного становлення вітчизняної інтелігенції виступили – політичні погляди та переконання, рівень інтелектуального та культурного розвитку та пріоритетність ціннісних орієнтирів.

Інструментарієм дослідження виступив історико-педагогічний, поетапно-проблемний, хронологічно-змістовний та порівняльний методи.

Використання окресленого методологічного інструментарію дозволило визначити, що просвітницька діяльність науково-педагогічної інтелігенції стала визначальною на соціокультурній траєкторії розвитку освіти та освіченості.

Ключові слова: інтелігенція, освіта, культура, наука, педагогічна діяльність.

Синхронність розвитку української освіти щодня продукує все нові підходи до раціонального реформування, яке повинно засновуватися на кращих українських традиціях вітчизняного просвітництва. У цьому ключі слід зосередити увагу на розв'язанні тих нагальних проблем, які у соціокультурному аспекті є найбільш фундаментальними, оскільки забезпечують охоплення широкої цільової аудиторії вихованців з урахуванням потреб різних регіонів нашої Батьківщини.

У структурі такої тематичної парадигмальності найбільш дотичними до обраної тематики нам видаються дослідницькі праці О. Сухомлинської, О. Шпак, В. Євтуха, В. Сиротюка, М. Чумака, Н. Дем'яненко, Т. Дудки та ін. Проте й досі мало дослідженим залишається питання комплексного відтворення в історичній пам'яті народу соціокультурної значущості феномену “просвітництво”, яке уможливилось завдяки спільними зусиллями представників науково-педагогічної інтелігенції.

Активний розвиток просвітництва на вітчизняних теренах у першій пол. XIX ст. актуалізував на порядку денному наступного п'ятидесятиріччя формування соціокультурного ідеалу науково-педагогічної інтелігенції. Суспільне розчарування псевдоінтелігенцією, яка намагалася нав'язати державотворчі ідеологеми, призвело до об'єктивної необхідності регіональної “реінтеграції” інтелектуального потенціалу.

Питання “реінтеграції” сукупного інтелектуально-інтелегентного потенціалу стало вирішальним для окресленого історичного періоду, оскільки тогочасне суспільство зіштовхнулося із негативними наслідками соціокультурного розколу, обумовленого впливом релігійних, етноментальних, психологічних та соціально-економічних факторів. Соціальна девальвація монополістичного характеру відтворення інтелігентних кіл з числа церковнослужителів, реалізованого за посередництвом авторитетності Церкви, була результатом “прислужництва” окремих духівників Російському царату.

Повноцінна кристалізація у вітчизняній теорії самостійного наукового феномену “інтелігент” датується 60-ми рр. XIX ст. і зіставляється із персоною випускника Дерптського університету – Петра Дмитровича Боборикіна [9]. Дослідник вкладав у розуміння цього поняття “...вищий освічений шара суспільства як в теперішню хвилину... так і протягом XIX ст. і ... в останній третині XVIII ст.” [2, с. 48].

У сучасній теорії зазначена категорія набула досить своєрідного змістового звучання, яке забарвилось сьогодні такою теоретичною значущістю:

- а) соціально-професійною – відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем;
- б) освітньо-науковою – внеском у розвиток освіти і науки;
- в) духовно-моральною – духовною “зрілістю” особистості;
- г) просвітницькою – територіальним поширенням просвітниками знань у соціокультурному просторі (просвітницький туризм за Т. Дудкою) [4].

Наприкінці означеного століття на проросійських теренах у соціокультурному обігу феномен “інтелігент” постав у вигляді самостійної верстви, сформованої під впливом внутрішніх (рівень розвитку освіти та науки, моральності та духовності, внутрішньосоціальної зрілості та ін.) та зовнішніх (розвій педагогічної майстерності, вплив загальнофілософських течій на формування світорозуміння вітчизняних освітніх кіл) детермінант.

На сторінках історіографічного дослідження “Історичні есе” автор, характеризуючи досліджуване поняття, вводить до наукового обігу дефініцію “напівінтелігенція”, яку обґрунтовує за ознакою відсутності стійкої національно-патріотичної позиції [6]. Це твердження наштовхує автора на думку, що національний стрижень світоглядної позиції у формуванні інтелігентного образу є визначальною квінтесенцією досліджуваного симбіозу.

У іноземному творчому доробку “Історія університетів Європи” під поняттям “інтелігенція” розумілося коло високоосвіченого прошарку з наявною соціально-ціннісною орієнтацією, здобутою вищою освітою та широким досвідом відвідання іноземних країн з метою пізнання і поширення здобутих знань, набутих умінь та навичок [12]. Ця теза засвідчує яскраву відмінність ідейної наповненості вітчизняного та іноземного підходу до розуміння вищевказаного феномену за низкою критеріїв – аксіологічного, освітньо-кваліфікаційного, просвітницького.

Єдиноначальною канвою сутнісної спільності поняття “інтелігент” у вітчизняній та зарубіжній інтерпретації виступила ідейність ототожнення цього соціального прошарку з

сукупністю осіб, які займаються інтелектуальною діяльністю і при цьому володіють високим рівнем особистісної культури.

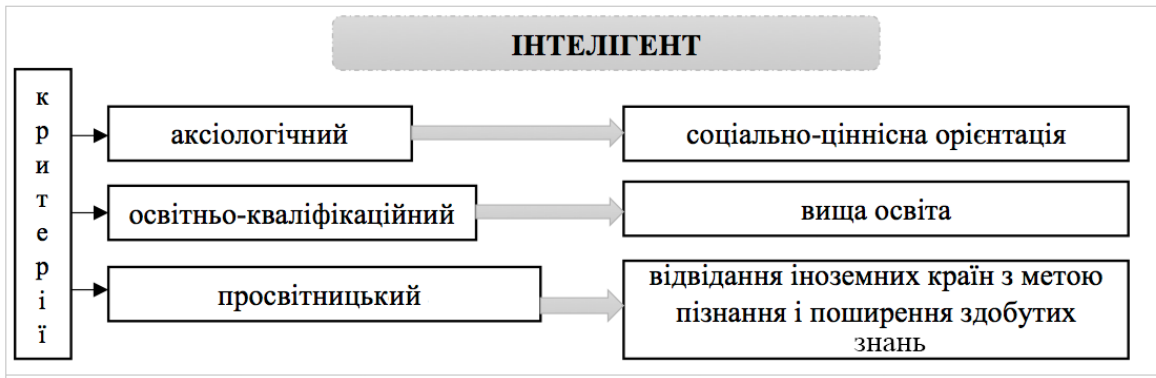

Рис. 3.9. Соціокультурний портрет ідеалу представника вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції другої пол. XIX ст. [12]

У праці "Сенс історії. Досвід філософії людської долі" автор зауважив, що науково-педагогічну інтелігенцію того часу вирізняла єдина ключова особливість – велике бажання віднайти соціальну істину, а не фальшиву імперську "справедливість", яка насправді породжувала нерівність і активізувала масову невдоволеність [1].

Формування науково-педагогічної інтелігенції у різних регіонах досліджуваного періоду розгорнулося завдяки прогресивному розвитку на вітчизняних теренах регіонального просвітництва. У цьому контексті слід підкреслити, що рівень активності феноменологічного розвитку у проукраїнських умовах визначеного періоду обумовлювався двома основоположними детермінантами:

- а) зовнішньою – високим рівнем освіти і науки на території розвинутих країн Європи;
- б) внутрішньою – низьким показником освіченості в регіонах на одиницю площі [4].

"Менторські" функції по відношенню до глибини проблематизму внутрішніх детермінант (зокрема, неосвіченості) виконали освітні осередки – центри розвитку регіонального просвітництва. Проте, сукупний вплив на вітчизняну спільноту досліджуваного феномену був не абсолютним, оскільки проімперські структури працювали над формуванням високоефективної освітньої системи (зокрема, середньої і вищої) для широких аристократичних кіл. За таких умов широкі суспільні маси залишалися поза увагою діючої освітньої політики, а тому соціокультурна кристалізація вітчизняної інтелігенції була об'єктивною відповіддю на існуючу несправедливість по відношенню до незаможного населення регіонів. Шлях формування такої інтелігенції прокладався в умовах прямого впливу освіченої інтелігенції з Європи, яка за посередництвом реалізації просвітницьких функцій, прагнула підняти на вищий щабель розвитку вітчизняну освіту і науку.

У історіографічній праці "Тяжба про Росію: еволюція російської інтелігенції" автор Т. Довгий порівняв тогочасну елітарну освіту із соціокультурним шляхом, який привів би вітчизняне суспільство в нікуди [3]. Автор досить афористично висміяв усі слабкі сторони "аристократичної" освіти, яка б врешті-решт привела до того, що: поступово б "розкладався" живий організм життєздатної школи; покроково б девальвувалося сімейне, розумове і фізичне виховання [3].

Усвідомлюючи високий рівень соціокультурної відповідальності інтелігенції перед співвітчизниками, вітчизняні подвижники досить чітко почали екстраполювати наявну педагогічну реальність на аксіологічну канву досить сумнівно-дихотомічної історичної епохи, яка з одного боку приводила до соціального розмежування – як наслідок і відчуження, а з іншої – уможливила "реінтеграцію" розпорошеного на місцях свідомо-інтелігентного українства [4]. В авторському розумінні така подія була спровокована декількома причинами:

- соціальною нерівністю;
- неефективністю застарілих виховних шаблонів (служіння чинному імператору);
- нераціональністю побудови траєкторії особистісної цілеспрямованості, яка строго обмежувалася низкою практично-побутових завдань.

Загальна ефективність радикального соціокультурного напруження, назрівшого в умовах непослідовної освітньої політики, актуалізувала на порядку денному питання проведення оптимальних соціокультурних перетворень. Саме за таких умов, рівень оптимальності таких перетворень повинен був у ідеалі привести не до підтримання імперсько-стабільного моноліту, а передусім до забезпечення соціальної згуртованості свідомих суспільних мас, які повинні були пробудити від затяжної летаргії усі проукраїнські регіони. Центральним завданням науково-педагогічної інтелігенції того часу стало забезпечення інтеграції наявних соціокультурних завдань (зокрема, подолання високого рівня неосвіченості, підвищення національної самосвідомості та ін.) у рамки об'єктивно-освітніх завдань і реалій того часу. Важливо зауважити і той факт, що сьогодні, розглядаючи тогочасні суспільно-політичні деструкції, слід чітко розмежовувати освітні завдання від реалій, оскільки у досліджуваний період бажане не завжди співпадало із наявним.

Феноменологічні традиції просвітництва, які укорінилися на вітчизняному ґрунті, з часом актуалізували формування у широких суспільних колах ідеалу інтелігента. У пошуках відповіді на запитання: який же соціокультурний ідеал став домінуючим, ми дійшли до розуміння необхідності реалізації умовного теоретичного диференціювання науково-педагогічної інтелігенції означеного століття на такі типи:

- самостійники – головним конструктором для формування фундаменту освітнього “тіла” виступала демократія, яка націлювалася на вихованні цілеспрямованої особистості, метою діяльності якої є подолання соціальної апатії і національно-патріотичної безініціативності;
- автономісти – прагнули досягти ефекту чіткої децентралізації, яка повинна була торкнутися усіх соціокультурних сфер, у т.ч. освіти, науки та культури; не акцентували надмірно уваги на пробудженні широких суспільних мас від затяжної суспільно-державницької невизначеності;
- імперіалісти – звужували спектр навчально-виховних завдань до сліпого служіння діючій проімперській ідеології, позбавленої демократизму й гуманізму, перенасиченої “нарративним” імперативом заборон і обмежень, що вступали у протиріччя із всебічним розвитком особистості.

Об'єднуючою метацілісною ланкою функціонування самостійників та автономістів на вітчизняній соціокультурній канві досліджуваного періоду було завдання відміни кріпосного права, яке на геополітичній карті Європи сприймалося світовою спільнотою досить неорганічно, виходячи перш за все із певних експлуатаційних особливостей. Закріпачення сприймалося інтелігентною спільнотою як додатковий підсилювач масової неграмотності, а тому її подолання набувало все нового і нового звучання, виходячи навіть із того, що освічений представник зі світу безпросвітно-утопічної реальності сприймався напівінтелігентною особистістю [10; 11].

Типологічно характеризуючи окремих представників науково-педагогічної інтелігенції – імперіалістів, доцільно підкреслити, що слабкою стороною їх діяльності були системні намагання навчити усіх “усьому”, причому сам вихованець сприймався в якості “губки”, яка повинна була добровільно чи примусово сприйняти ідеалістичні пропорції тогочасної імперської ідеології. Досить раціональною у цьому ключі нам видається така характеристика названих інтелігентних кіл: “...вони працювали безмірно... намагалися передати знання, які були просочені існуючими політичними настроями, дбали про те, щоб донести до вихованців лише таку навчальну літературу, в якій не ідеалізувався оточуючий світ...” [8, с. 117].

Аналізуючи соціокультурний портрет ще одного типу науково-педагогічної інтелігенції – самостійників, слід зауважити, що їм вдалося наповнити навчально-виховний процес глибоко

народним звучанням, апелювати до тих куточків національної мудрості, яка відкрила двері у нескінченний світ цінностей, моральності та історичної правди [5; 7].

Розглядаючи феномен “автономістів”, автор схиляється до думки, що їх інтелігентне функціонування у соціокультурному просторі було так би мовити “еволюційним” феноменом у тогочасній освіті і науці, який з часом актуалізував певну когерентність життєстверджуючих позицій, які зуміли досить продуктивно та аргументовано протидіяти імперіалістичним першоначалам епохи.

Відрефлексування досліджуваної проблематики дозволило нам зробити висновок, що “приріст” соціокультурного потенціалу різних регіонів України був наслідком прогресивної діяльності науково-педагогічної інтелігенції у різних куточках нашої держави. Перспективним нам видається подальше здійснення персоналізованих розвідок, дотичних до розвитку вітчизняної освіти різних регіонів України впродовж ХІХ століття.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н.А. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы / 2-е изд. Репринтное воспроизведение издания Париж: YMCA-PRESS, 1969. 269 с.
2. Боборыкин П.Д. Воспоминания. В 2-х т. М. : Художественная литература, 1965. Т. 2. С. 48.
3. Довгий Т.П., Егоров А.Г. Тяжба о России: эволюция русской интеллигенции: учебное пособие. М., 1997. 71 с.
4. Дудка Т.Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: монографія / Т.Ю. Дудка. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2017. 460 с.
5. Куликов В.В. Метафізика образования в русской религиозной философии ХІХ век [Текст]: учебное пособие к спецкурсу. Чита : ЗабГПУ, 2004. 173 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канадського ін-ту українських студій Альбертського ун-ту. Київ : Основи, 1994. Т.2. С. 370-371.
7. Сиземская И.Н. Мироззрение как ценность образования: С.И. Гессен, В.В.Зеньковский, И.А. Ильин // Педагогика. 2001. № 1. С. 63-67.
8. Тяпин И.Н. Философско-исторические идеи российского консерватизма ХІХ начала ХХ в. : монография. Вологда : ВоГТУ, 2008. 215 с.
9. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан; редкол. : О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ : Головна редакція УРЕ, 1974-1985.
10. Федотов Г.П. Судьба и грехи России: В 2-х Т. / Г.П. Федотов; примеч. Бойкова В. Ф. Спб. : София 1992. Т. I. 350 с.
11. Федотов Г.П. Судьба и грехи России: В 2-х Т. / Г.П. Федотов; примеч. Бойкова В. Ф. Спб. : София 1992. Т. II. 348 с.
12. A History of the University in Europe. In 4 vol. / General Editor W. Rüegg. Vol. 3. Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945); Editor W. Rüegg. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. XXVI. 746 p.

The development of foreign pedagogical activity in the domestic terrains in the first half of the ХІХ century actualized, on the agenda of the next fifty years, the formation of the socio-cultural ideal of the scientific and educational intelligentsia. The social disappointment about the pseudo-intellectuals, who tried to impose state-building ideologues, led to the objective need for regional "reintegration" of intellectual potential.

The question of intellectual capacity "reintegration" has become crucial for the defined historic period, since the contemporaneous society was facing the negative consequences of the social and cultural split, owing to the influence of the religious, ethnic, mental, psychological and socio-economic factors. The social devaluation of the monopolistic nature of the intellectual circles reproduction out of churchmen,

implemented through the credibility of the Church, was the result of individual confessors' "service" to the Czarist Russia.

At the end of the century, a phenomenon "intellectual" appeared in socio-cultural circulation on Russian territory. It was in the form of independent group, formed under the influence of internal (the level of education development and science, morality and spirituality, internal social maturity, etc.) and external (the development of pedagogical activity, the impact of philosophical currents on the formation of the domestic educational circles vision) determinants.

Describing the concept under the study, the author operates with the definition of "semi-intelligence", which is substantiated by the absence of a stable national-patriotic position. This statement prompts the author to believe that the national pivot of ideological position in the formation of an intelligent image is the determining quintessence of the studied symbiosis.

The one-roof groundwork of "an intellectual" notion in the domestic and foreign interpretation became the ideological content of the identification of the social stratum of persons who are engaged in intellectual activities and possess high level of personal culture.

In the historical and pedagogical key of the stated issues, the relevant research tools – historical and retrospective, systematic, structural and chronological methods were used.

Key words: intelligentsia, education, culture, science, pedagogical activity.

УДК: 376:353:3.071 ("19"/91"19")

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–26–1.216-222

Світлана Шевченко
Svitlana Shevchenko

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991-2000 рр.)

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN CONDITIONS OF INDEPENDENT UKRAINE (1991-2000)

У статті проведений аналіз розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для дітей із особливими потребами; показано їх статистику, розкрито характер діяльності досліджуваних спеціальних закладів в умовах незалежної України (1991-2000). Встановлено, що освіта для дітей із порушенням слуху на етапі становлення української держави почала мати належні засоби викладання і навчання української мови. Розкрито, що спільним для всіх закладів інтернатного типу була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (за потреби й медичних) працівників із метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя. Доведено, що зміст і стан роботи початкової та середньої освіти спеціальних шкіл був спрямований на умови відродження, збереження культури та рідної мови дітей із особливими потребами; гарантуванні рівності здобуття знань, умінь і навичок; врахуванні інтересів дітей з особливими потребами у суспільному житті, що було одним із показників розвитку демократії, забезпечення прав людини.

Ключові слова: спеціальні навчальні заклади, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, діти із особливими потребами, діти-інваліди, глухі і слабочуючі, незалежність України.

Сьогодні основним напрямом розвитку сучасної української освіти окреслено рівний доступ до якісної освіти всіх громадян, у тому числі й осіб із особливими потребами, тих, які мають інвалідність, обмежену життєздатність, порушення або особливості психофізичного